

ODGOVOR MILANA KARANA NA KRITIKU NJEGOVE MONOGRAFIJE „SRBI DUVNA, ŽIVOT I STRADANJA“, KOJU JE NAPISAO dr Robert Jolić, objavljenu na sajtu Tomislavcity.com 18. 8. 2016.

Nisam želio da vodim bilo kakve rasprave i polemike o knjizi koju sam napisao, ali poslije pročitanoj teksta kritike na knjigu, koju je napisao fra Robert Jolić, u kojoj je naveo niz neosnovanih, neargumentovanih i izmišljenih optužbi, odlučio sam da odgovorim.

Dosta umnih ljudi je napisalo koliki je značaj zapisivanja istorijskih događaja. Znam da ako se o životu Srba u Duvnu ništa ne napiše, za kratko vrijeme zaboraviće se da su Srbi uopšte živjeli na Duvanjskom polju. Nikada niko o Srbima u Duvnu nije napisao nijednu riječ, iako su u Drugom svjetskom ratu doživjeli veliko stradanje. Upustio sam se u prikupljanje građe za knjigu i zapisivanje tekstova.

Spletom okolnosti, to jest nestankom Srba sa Duvanjskog polja, kako sam u knjizi opisao, rešio sam da napišem svoje prvo svjedočenje o vremenu u kojem sam živio u Duvnu, gde sam proveo najljepši deo života. Svjedok sam jednog perioda u kojem sam bio uključen u privredni, društveni i donekle politički život u Duvnu, bio sam i svjedok predratnih i ratnih događanja.

Većina Srba, poslije deportacija i razmjena u suradnji sa međunarodnim organizacijama za migraciju, otišla je preko Atlantika. Motivi za pisanje knjige prije svega su Srbi koji su se iselili u te daleke zemlje. Ako se ne bi napisalo o nešto dužem istorijskom periodu življenja Srba u Duvnu, buduće generacije koje se budu rađale u tako dalekim zemljama ne bi imale predstavu gdje su im živjeli preci, koliko dugo su tu živjeli i kada su i kako sa tog područja otišli.

Znao sam da sam se prihvatio dosta nezahvalnog posla. Krenuo sam da istražujem i tražim istorijsku građu o Duvnu i Srbima iz Duvna, zahvaljujući podršci i pomoći ljudi koji su imali saznanja o knjigama u kojima se ti podaci mogu naći. Srbi u Duvnu su bili mala nacionalna zajednica i sa istorijskog stanovišta nisu bili interesantni za istraživanje, ali sam ipak došao do dosta tekstova koji govore o njihovom životu i stradanju u Duvnu.

U Jolićevoj kritici na knjigu skoro 50% teksta odnosi se na temu srednjeg vijeka. Skoro sve što je o srednjem vijeku napisano u knjizi on je negirao. Ja sam o Duvnu i duvanjskim Srbima u srednjem vijeku napisao ono što sam našao u literaturi.

U traganju za građom došao sam do sledećih knjiga: „Hercegovina“ Jefto Dedijer, Beograd 2009, Kupreški zbornik 2-3 Beograd, 2006, „Zapadne strane“ Tanja Ribar, Beograd 2009, Pučanstvo Duvanjske župe za osmanlijske vladavine 1469–1800, „Kultura selektivnog sjećanja“ I. Šarac, „Magnum crimen“ Viktor N.

U knjigama, internet i drugim izvorima naišao sam na dosta spisa u kojima se govori o srednjem i starom vijeku. Čitajući ih, zaključio sam da je teško naći usaglašeno mišljenje istoričara Srba, Hrvata i Muslimana. Nema saglasnosti o religiji, crkvi, narodu, vladarima, državama i istorijskim događajima. Često se ta saglasnost ne može naći ni kod istoričara iste narodnosti.

Nažalost, ima tekstova i knjiga iz kojih na osnovu iznetog teksta može da se zaključi kojoj nacionalnosti autor pripada, posebno kad se radi o srednjem vijeku i periodu turskog doba.

O dolasku Slovena na Balkan ima raznih teorija. Dosta istoričara ima različito mišljenje o pravcu kretanja Slovena na Balkan, a Jovo Deretić tvrdi da Sloveni niotkud nisu došli, već su tu uvijek bili.

Ima slučajeva da se o istom događaju ne slažu historičari istog naroda, a događaj je vezan za historiju tog naroda. Kao primjer mogu se vidjeti različita mišljenja o historijskom događaju krunisanja ili nekrunisanja kralja Tomislava na Duvanjskom polju. Najistaknutiji hrvatski historičari Ivan Lučić, Franjo Rački i Ferdo Šišić osporavaju tvrdnje nekih hrvatskih i drugih historičara da se taj događaj uopšte desio. U knjizi koja je predmet kritike tu temu je obradio Jovo Bajić.

ПОЛИТИКА

Никола Милованчев

У задњих 150 година много је тога брисано о старој српској држави. Зато цитирам рад донекле објективног (он ипак негира да се српска држава у 9. веку простирала преко Цетине, до Лике) хрв. историчара Ивана Каталинића (Giovanni Cattalinich), "La storia della Dalmazia", Задар 1835, који пише о срп. краљу Павлимиру (сину Радослава) и његовој крунидби 840. г. у Дувну. (свечаности су трајале 12 дана, водио их папински викар Онорије): Kad mu je uspjelo da osvoji vlast, poželio je da bude svečano okružen po rimskim običajima, a na sveopštem slavenskom saboru, kom su prisustovali svi srpski velikaši i crkveni velikodostojnici, pa i Domagoj, vojvoda hrv.-dalm. sa uglednicima i dalm. biskupima; Budući da se nije radilo samo o crkvenim stvarima već i o političkim, i s jedne i s druge strane, krunidba se imala odigrati upravo u Duvnu, na granici hrvatske Dalmacije kojoj je pripadalo Livno i Srbije kojoj je pripadalo Duvno. Četiri papina izaslanika, dva kardinala i dva biskupa, učestvovala su..

kratkom periodu XIV vijeka pojavljuje kao pojam koji obuhvata četiri sjevernobosanske župe – Zemunik, Soli, Usoru i Trebotić.

Što se tiče Bosne, neki muslimanski historičari tvrde da su kao autohtoni narodi tu živjeli Bošnjaci, pravoslavci, katolici i Muslimani, negirajući da su tu živjeli Srbi i Hrvati.

Poslije izdanja knjige došao sam do jednog zanimljivog teksta, u kom se tvrdi da je u Duvnu 840. godine krunisan srpski vladar. Tekst je napisao historičar Nikola Milovančev, a objavio je dnevni list „Politika“. Izvor na koji se poziva navedeni historičar jeste knjiga hrvatskog historičara Ivana Katalinića, (1779–1847), „Storiia della Dalmazia“, 1-3. Zadar 1834–1835. Nadam se da i ovo nije velikosrpska propaganda i mitomanija.

U prilogu je kopija navedenog teksta.

Ima i drugih, različitih tumačenja nekih historijskih događaja vezanih za Duvanjsko polje. U nauci se dugo vjerovalo, a i danas mnogi vjeruju da se iza pojma imena Završje kriju tri kraška polja: Livanjsko, Duvanjsko i Glamočko polje, i Jolić u svojoj kritici spominje Duvno i Završje kao naziv zemlje u kojoj se nalazilo i Duvno.

Prema istraživanju M. Blagojevića, Završje se u

Da navedem jedan primjer neslaganja mišljenja historičara o Povelji Kulina bana, koji je najstariji dokument o Bosni.

Na Vikipediji na hrvatskom stoji: „Napisana je 29. kolovoza 1189. godine arvaticom na jeziku kojem preteže hrvatski jezik nad crkvenoslovenskim, s dijelovima na latinici napisanima latinskim jezikom.“

Na Vikipediji, bosanska verzija: „Napisana 29. augusta 1189. godine na staroslovenskom jeziku i bosanskim pismom bosančicom.“ Otkud pismo bosančica u XII vijeku. Poznato je da se krajem XIX vijeka, za vrijeme austrougarske vladavine, u Bosni prvi put spominje pismo bosančica, koje je „izumio“ Hrvat Ćiro Truholek, koji se bavio raznim istraživanjima i bio direktor Narodnog muzeja u Sarajevu. Prema navedenom „bosančica“ se koristi uretroaktivno preko osam vekova. Na Vikipediji na srpskom piše: „Napisana je 29. avgusta 1189, predstavlja prvi sačuvani dokument Srba iz Bosne pisan ćirilicom na srpskom jeziku.“

Navedene tri varijante tumačenja jednog te istog dokumenta jasno govore o različitom stanovištu historičara o istoriji Bosne. Šta reći o drugim dokumentima i događajima za koje se pretpostavlja da su se desili ili su se dogodili, ali o kojima nema sačuvane građe.

Mnogi naučnici su svoj život i karijeru posvetili istoriji i dali veliki doprinos istraživanjima, ali često ne mogu da se usaglase sa tumačenjima nekih saznanja, dok nekolicina svoje zaključke temelji i na pretpostavkama.

Ja sam jedan veći deo tekstova koji govore o Srbima Duvna i BiH u srednjem vijeku preuzeo iz srpskih izvora, što je logično. O nekim preuzetim tekstovima o kojima sam imao mišljenje dao sam komentar. Možda sam u nekim slučajevima pogrešno zaključio, jer je za neke pojmove trebalo i neko predznanje, ali to se može smatrati mojom tvrdnjom, kako to Jolić tvrdi.

Knjizi „Srbi Duvna, život i stradanja“, i pored svih Jolićevih kritika i nekih tehničkih nedostataka, grešaka u pisanju i štampanju, nije umanjena vrednost. Ona je dala veliki doprinos utvrđivanju istine o mnogim istorijskim događanjima na Duvanjskom polju, naročito u XX vijeku. Dosta je dokaza o stradanju Srba pronađeno, a to je i jedna od glavnih tema kojom se knjiga bavi.

Za deo koji se odnosi na Drugi svjetski rat i period poslije rata, do kraja 1993. godine, nije mi bilo potrebno znanstveno dostignuće i uobičajen znanstveni aparat, kako to tvrdi Jolić. Za navedeni period ima dosta dokumenata, svjedočenja i živih svjedoka, tako da na osnovu njih ne treba donositi nikakve zaključke koji bi proizašli iz stručnih analiza. Na osnovu citiranih izvora, svaki čitalac će doneti svoj zaključak, i nije mu neophodno nikakvo predznanje da bi imao svoje mišljenje o određenom događaju.

Dosta građe o Drugom svjetskom ratu i o stradanju Srba pronađeno je u arhivama BiH, Srbije i Hrvatske. Prvi put su na svjetlo dana izašli dokumenti i priče ljudi sva tri naroda, svjedoka tog vremena.

U knjizi su objavljeni mnogi tekstovi iz raznih knjiga i časopisa, kao i sa interneta. Tako sakupljena istorijska građa ima veliku vrednost i značajno doprinosi istraživanju i dokazivanju istine. U knjizi oko 70% tekstova čine prepisi dokumenata, izjave i svjedočenja ljudi, kao i statistički podaci o popisu stanovništva od 1879. do 1991. godine.

Kad sam počeo raditi na prikupljanju informacija, nisam mogao ni sanjati da će se doći do tako velike i obimne građe koja rasvjetljava mnoga stradanja Srba u Duvnu u Drugom svjetskom ratu. Knjiga posebno ima veliku istorijsku vrednost za srpski narod porijeklom sa Duvanjskog polja, koji je raseljen na četiri kontinenta.

Teme iz srednjeg vijeka, turskog doba, crkve i religije najviše su pod udarom kritike.

I pored toga, ne bih se upuštao da odgovaram na to jer u knjizi ima dosta tekstova koji daju odgovor. Kako knjiga nije dostupna većem broju čitalaca, riješio sam da u kratkim crtama odreagujem na neke kritike.

Tačno je da o životu ne samo Srba već i ostalih naroda nema dovoljno adekvatne građe na osnovu koje bi se moglo sa sigurnošću tvrditi kada i ko je živio na Duvanjskom polju.

Ja sam u Predgovoru na strani 11. napisao: „Nadam se da će ova knjiga biti podstrek mlađim generacijama i pojedincima da se angažuju da sa stanovišta naučnog i istorijskog gledišta istraže prošlost, dopune sliku o istorijskom periodu sa više naučnih činjenica do kojih se može doći, prije svega arheološkim istraživanjima mjesta koja se navode u knjizi, kao i drugih oblasti bogatih arheološkom građom, koja može da rasvijetli dosta spornih činjenica o životu na Duvanjskom polju.“

Gospodin Jolić osporava srpske istoričare čija istraživanja i knjige sam koristio. On navodi da Jovana Cvijića i Jeftu Dedijera ozbiljni istoriografi ne uzimaju ozbiljno jer je riječ o srpskoj mitomaniji. Jolić uzima sebi za pravo da daje stručno mišljenje o ljudima koji su svoje znanje o geografiji i srodnim oblastima sticali na priznatim univerzitetima u Beču, Pragu i drugim naučnim institutima. Jovan Cvijić je bio počasni doktor Univerziteta Sorbona i Karlovog univerziteta u Pragu. Dovoljni su navedeni podaci da ukažu da se Jolićeve ocjene o njihovom ugledu u stručnoj javnosti ne mogu uzeti za ozbiljno, pa je time i kritika po tom osnovu neosnovana.

Jolić uporno pokušava negirati postojanje Srba u Duvnu u srednjem vijeku, kao što to pokušavaju i neki drugi istoričari iz Hrvatske. Jolić ide toliko daleko da čak negira postojanje Srba ne samo na Duvanjskom polju već i u Bosni i Hercegovini sve do dolaska Turaka (strana 2 kritike). On navodi: „Činjenica je pak da Srba na prostoru današnje Bosne i Hercegovine nije bilo sve do turskog osvajanja navedenih zemalja, a i tada su se s Turcima doselili pravoslavni Vlasi, koji su se puno kasnije, pod uticajem Srpske pravoslavne crkve, posrbili.“

Ovu Jolićevu konstataciju ne mogu da osporavam ili potvrđujem, ali mislim da je u tome pretjerao, jer nisam naišao ni na jedan tekst u kom se tako tvrdi, pa makar to bili i istoričari koji najjestravnije osporavaju postojanje Srba u BiH u srednjem vijeku.

Ja sam na više mjesta pronašao tekstove koje potvrđuje dosta istoričara, pa ne vjerujem da i Joliću nije poznato da je kralj Tvrtko bio unuk ćerke kralja Dragutina i da je po tom osnovu poslednji potomak Nemanjića. Kao poslednji potomak Nemanjine loze postao je naslednik raškog prestola. Godine 1377. Tvrtko se u Mileševi na grobu Svetog Save venčao sa kraljem bosanskim i raškim.

U poveljama koje su bosanski vladari, ne samo Tvrtko, davali pojedinim ličnostima i gradovima u intitulacijama piše: „Ja, ime vladara, po milosti Gospoda Boga kralj Srba, Bosni, Primorju, Humci zemlji, itd.“ Na osnovu intitulacija sa povelja jasno se vidi da su Srbi bili dominantan narod u Bosni u srednjem vijeku. U knjizi koja je predmet kritike na strani 24 i 25 postoje dvije tabele u kojima su navedene povelje koje su davali bosanski vladari u periodu od 1378. do 1461. godine. U tabeli je tačno navedeno kada, koji vladar i kome je dao povelju.

Manastir Labostin

Jolić takođe negira i postojanje pravoslavnih manastira i crkve u srednjem vijeku. Ja sam tekst o manastiru Labostin preuzeo iz Kupreškog zbornika, a taj tekst je prvo objavio list „Nova Zora“

11-12, 2006. godine. U tekstu je objavljena slika pečata pomenutog manastira. Mandina gradina nije arheološki ispitana, tako da se ne može sa sigurnošću tvrditi da li je manastir postojao ili ne. U tekstu o manastiru navodi se koji su istoričari prihvatili tvrdnju o njegovom postojanju, a tu tvrdnju, kako u tekstu piše, prihvatio je i poznati istoričar Vladimir Ćorović.

Što se tiče crkve na uzvišenju Jabuka, ni to područje nije arheološki ispitano. Na tom prostoru se i sada nalazi mnogo kamenih gomila, koje se čak vide i na Guglovim mapama, kao i na mapama portala Geodetskog zavoda FBiH. Da je područje na kom se pretpostavlja da se nalazi crkva arheološki neispitano, može se zaključiti iz zahteva Stipana Dilbera, arheolog iz Tomislavgrada. Dilber je 2015. godine tražio saglasnost od Važić Bože iz Banjaluke da se na njegovoj njivi Jabuka, koja se nalazi na mjestu gdje se pretpostavlja da je bila crkva, izvrši arheološko ispitivanje jer se procenjuje da tu ima nekih interesantnih objekata. Božo je dao saglasnost da se obavi arheološko istraživanje i tražio da tom istraživanju prisustvuje i predstavnik Srpske pravoslavne crkve. Zašto se nije pristupilo tom istraživanju, odgovor može da pruži Dilber. Livade koje se nalaze ispod njive Jabuke idu do sela Srđana. I danas ljudi u ovom selu te livade nazivaju Crkvine, što upućuje na zaključak da je u blizini bila crkva.

Jolić dalje u svom tekstu navodi da se i danas može provjeriti da li na zidovima džamije u Duvnu postoji kamen sa ćirilničnim slovima. Jolić ne zna da je ta provera nemoguća. Da je to moguće, ja bih provjerio. Zidovi džamije u Duvnu već su odavno malterisani, postavljena je fasada.

Groblja kao dokaz da su Srbi živjeli u Duvnu u srednjem vijeku

Groblja u Crvenicama i Prisoju imaju najviše posebnosti u odnosu na druga, koja govore da se radi o grobljima koja pripadaju ranijem istorijskom dobu.

U selu Crvenicama postoji srpsko groblje i to niko ne osporava. Za to groblje mnogi Srbi, pa ni ja, nismo znali da postoji. Na osnovu knjige „Hercegovina“ Jefte Dedijera došao sam do tog saznanja. Dedijerova tvrdnja da su u Crvenicama Srbi Milisavi živjeli do dolaska Turaka ne može se jednostavno odbaciti. Milisava nije bilo u Crvenicama na prvim popisima stanovništva koje je izvršila Austrougarska. Na tom prvom popisu 1897. i na posljednjem popisu 1991. godine Milisava je bilo u selima Lipa, Mandinom Selu i Eminovom Selu, oni su se tu doselili, kako Dedijer tvrdi, iz Crvenica s dolaskom Turaka. U predanjima Milisavi nemaju saznanja kada su se doselili iz Crvenica.

Krstovi i opsezi (omeđeni) grobova po veličini, masivnosti i obliku znatno se razlikuju od krstova u ostalim srpskim grobljima. Sigurno bi arheolozi ispitivanjem groblja, spomenika pa ako treba i zemnih ostataka sahranjenih u tim grobovima mogli utvrditi period od kada groblje datira. Groblje u selu Prisoje posebno je interesantno po svom položaju i jednom krstu koji se u groblju nalazi, što je u knjizi detaljno opisano. Usred groblja su temelji hrišćanske crkve. Jolićeva tvrdnja da su groblja pravljena pored starih crkava vjerovatno je tačna. U ovom slučaju temelji crkve nalaze se usred groblja. Ako su Srbi došli sa Turcima, kako Jolić tvrdi, nije logično da su Srbi u porti crkve napravili groblje ako su tu pre njih živjeli Hrvati, jer je taj prostor oko crkve i pored nje mnogo interesantan za groblja.

Ispred temelja crkve nalazi se krst na kome je uklesana neka životinja, motiv kao na stećcima. Prema mišljenju arheologa, koje sam konsultovao, uklesavanje životinja na krstove prestalo je s dolaskom Osmanlija. Na osnovu navedenog ovo bi mogao da bude jedan od pokazatelja da su Srbi tu živjeli pre dolaska Turaka.

TURSKO DOBA

Kako postojanje Srba u tursko doba po Joliću nije sporno, jer su Srbi došli sa Turcima, postavlja se pitanje brojnosti. Ja sam u knjizi samo citirao tekstove koje sam preuzeo iz knjige Ante Ivića, u kojoj su obrađene posjete i vizitacije koje su izvršili katolički biskupi. Jolić osporava moje tumačenje rečenice iz izvješća makarskog biskupa Kačića, iz koje sam zaključio da su u navedenim parohijama u najvećem dijelu živjeli „šizomatići“. Jolić stalno tvrdi da ja u knjizi nešto želim dokazati, a što on smatra da ne odgovara istini. Ja sam samo citirao tekstove koje sam našao u navedenim knjigama, a koji nešto govore o životu Srba. Ja čak u dosta slučajeva te citirane tekstove nisam ni komentarisao, a kamoli nešto dokazivao. Citiranja su jasna i nije potrebno tumačenje tih rečenica. Ako sam neki tekst citirao, ja ništa nisam tvrdio, to su tvrdili autori tih tekstova. Jolić uporno meni pripisuje nešto što nije moje, što pripada onima koji su autori citiranih tekstova. Kad bih ih prisvojio, bio bi to čist plagijat.

Jolić se kritički osvrnuo na tekst koji sam preuzeo iz knjige Ante Ivića „Pučanstvo duvanjske župe za osmanske vladavine 1469–1800“, koji se odnosi na tursku nahiju u Šuici. Ivić navodi imena nosilaca domačinstava u nahiji u Šuici i Galečiću. (Imena: Đorđe, Uglješa, Vukašin, Aleksa, Dragić, Vlatko, Vukić, Vujin, Viganj). Ivić na kraju popisa konstatuje da se na osnovu imena u turskim defterima ne može utvrditi da li se radi o slovenskom ili vlaškom stanovništvu. Ja sam na njegovo pitanje i nedoumicu izneo svoje mišljenje i konstatovao da su navedena imena srpska i da su ona i sada dosta česta kod Srba. I ništa više.

Jolić u svom tekstu kritikuje moje mišljenje sa obrazloženjem da su imena koja su navedena narodna, slovenska, ali nipošto srpska, nego hrvatska to jest katolička. On to obrazlaže tvrdnjom da su ta imena katolici davali sve do 1563. godine, kad su crkveni oci na Tridenskom koncilu donijeli odluku da se ubuduće u čitavoj Katoličkoj crkvi u matične knjige moraju upisivati isključivo katolička, dakle svetačka imena. Tvrditi da to nisu imena srpska, iako su i danas među najčešćim srpskim imenima, netačno je. Ako su to narodna imena, kako Jolić tvrdi, i da su ta imena u matične knjige upisivali Hrvati, a Srbi ih upisuju i danas, pa ja na osnovu Jolićeve tvrdnje mogu logički zaključiti da smo mi isti narod jer smo imali ista imena, narodna. Na navedenom spisku nema nijedno hrvatsko ime iz sadašnjeg vremena a koje je istovremeno i srpsko, kao što su imena: Ante, Šimun, Grgo, Jure, Mate, itd. Ako se od 1563. godine upisuju u matične knjige samo katolička, svetačka imena, sumnjam da kod katolika Talijana, Njemaca, Poljaka, itd., bar koliko ja znam, nema svih navedenih svetovnih imena koja su danas u masovnoj upotrebi kod Hrvata.

Ako u Šuici nisu živjeli Srbi, ne znam kako je moguće da Pravoslavna crkva u katastarskoj opštini Šuica ima u vlasništvu veliki zemljani posjed, više nego u bilo kojoj katastarskoj opštini u Duvnu. Moja konstatacija na popis nahije koju je u svojoj knjizi naveo Ivić je logična. Kad bi pitali bilo kojeg Hrvata u Duvnu da kaže kom narodu pripadaju navedena imena u nahiji Šuica, svi bi odgovorili kao što je moj zaključak – srpskom.

Jolić je veliki deo teksta posvetio porodici Vukovića. Ja sam tekst takođe preuzeo iz knjige Ante Ivića, u kojoj je na strani 25-32 naveo pismo pape Julija Trećeg iz 1551. godine, u kojem stoji da je imenovao biskupa fra Danijela na njihov predlog, upućeno knezovima Grguru Lučiću, Pavlu Vukoviću te svem narodu grada Duvna.

Ivić dalje navodi „da je porodica Lučić bila najbogatija, kasnije je osiromašila, ali njihovi potomci su se do danas održali. Za razliku od njih, Vukovića više nema“. Ja sam na tu tvrdnju Ivića dao komentar u kome sam naveo da su Vukovići u Duvnu živjeli sve do rata i da su ti Vukovići Srbi. Taj moj komentar je tačan. Ja uopšte te Vukoviće Srbe nisam u tekstu povezo sa Vukovićima o kojima govori Ivić. I nije mi jasno zašto je Jolić na jednu rečenicu o Vukovićima, koja je tačna, u svom tekstu o knjizi napisao skoro dvije stranice teksta.

Tekstovi koje sam preuzeo takođe iz knjige Ante Ivića odnose se na izveštaje o vizitaciji katoličkih biskupa, gdje je don Tadija Milinić u svom izveštaju 1609. godine naveo da: „Duvno nije drugo doli ravno opkoljen sa nekoliko malobrojnih sela, u kojima se nalazi oko 70 katoličkih obitelji , a svi ostali su Turci i Morlaci, raskolnički svijet.“ Jolić dalje kaže da tu nema ni spomena od Srba. Ja to ne mogu da shvatim. Tvrdi da su Vlasi pravoslavni i posrbljeni. Ja sam samo na osnovu tog izvještaja konstatovao da ne znam šta je bilo sa tim Vlasima, kako su Srbe nazivali u tom dobu.

Ako to nisu bili Srbi nego Vlasi, šta je bilo sa Vlasima. Ja sam konstatovao da su možda prešli na katoličku vjeru, što nije nemoguće.

Jolić dalje nastavlja svoju stručnu i naučnu analizu moje knjige, jer je za tu oblast kompetentan, navodeći činjenice da je bilo pritisaka i na katolički živalj da pređe u pravoslavni. I naveo je slučajeve kada se to dešavalo. Ne sporim da je toga bilo – od borbe za vjernike, vlast, sve do vjerskih uticaja. Od kraja IX vijeka traju sukobi, a za vlast u srednjem vijeku i kasnije međusobno su između sebe ratovala braća, roditelji i djeca. Kroz istoriju je bilo mnogo prelaza iz vjere u vjeru. Čak su vladari u Bosni i Srbiji prelazili iz jedne u drugu vjeru, neki su se opet vraćali prvoj vjeri. Danas nema slučaja da je Srbin katolik, a Hrvat pravoslavni, a prelazaka iz vjere u vjeru je bilo. Da li je moguće da čovjek kad mijenja vjeru (dogmu, ubjeđenje) zbog te promjene istovremeno promjeni i nacionalnu pripadnost, što je nelogično.

Na osnovu saznanja iz knjiga i spisa koje sam koristio, moj zaključak je da među Srbima i Hrvatima postoji mnogo zajedničkog. Ista nam je bila vjera, hrišćanska. Isto nam je bilo pismo, ćirilica, koju su od devetog vijeka koristili svi Sloveni. Isti nam je jezik, bez obzira kako ga zvali. Ista su nam imena, razlike su došle, kako Jolić tvrdi, od 1956. godine. Ista su nam prezimena, čija su osnova imena. Možda zbog tih sličnosti i jednakosti nastaju svi problemi. Nema naroda na svijetu koji imaju toliko sličan jezik da nema potrebe za prevodiocem. Sve ovo je istina, komentar je nepotreban.

DRUGI SVJETSKI RAT

Jolić u svom tekstu o knjizi nema kritike na tekstove o Drugom svjetskom ratu, koje se odnose na broj žrtava, način stradanja i zločine koji su učinjeni nad Srbima. Suština Jolićeve kritike odnosi se na to što u knjizi nisu napisani konteksti u kojima su se desili zločini i što nije pisano o zločinima koji su izvršeni nad Hrvatima.

Jolićeva primjedba je ta što u knjizi nisam naveo i prikazao povjesni kontekst dešavanja u Drugom svjetskom ratu, kao i domovinskom ratu, koja su uticala na stradanje Srba, kao i to što u knjizi nisam opisao stradanje Hrvata, po periodima, načinu stradanja i ko su izvršio zločina. Knjiga se bavi životom i stradanjem Srba u Duvnu i ne drugom temom i drugim stradanjima. Što se tiče istorijskog konteksta u kojem su se desili zločini nad Srbima u Drugom svjetskom ratu o kojima Jolić piše, a koje sam trebao da sagledam i prikažem, to je opšte stanje u Kraljevini

SHS, kasnije Jugoslaviji. Pravdati ili relativizirati stradanja Srba u Duvnu, kojih je u to vrijeme bilo oko 5%, i kao uzrok masovnog stradanja Srba početkom rata 1941. tvrditi da su to političko stanje i međusobni odnosi u Kraljevini SHS, nerazumljivo je, da ne kažem težu riječ.

Ivica Šarac je u svojoj knjizi „Kultura selektivnog sjećanja“ hrabro progovorio o stradanju Srba u Zapadnoj Hercegovini. Ali je i on pokušao da ublaži zločine stavljajući ih u kontekst predratnih zbivanja i pobuna u već formiranoj NDH, koje su organizovali Srbi u Krajini. Ja ne mogu to da prihvatim i to neće prihvatiti razumni svijet. Ti pokušaji relativizacije zločina, dovodeći ih u odnos zbivanja u Kraljevini SHS i pobune nastale u Krajini, koji su se desili zbog ustaških zločina i ukidanja prava Srba, predstavljaju vređanje žrtava, ako je žrtve moguće povrediti.

Drugi način relativizacije zločina jeste nastojanje da se izvršeni zločini pripišu jednoj manjoj grupi ljudi koja ih je navodno počinila, koju nazivaju „hrvatski ološ“, „divlje ustaše“, „nastaše“ i slično. To je netačno i ilustruje pokušaj skidanja odgovornosti sa NDH i onih koji su te zločine izvršili.

I knjiga „Duvanjski žrtvoslov“, čiji je jedan od autora gospodin Jolić, takođe je jedan od pozitivnih pomaka ka prikazivanju obima zločina nad srpskim narodom u Duvnu. Tu su prvi put u nekom hrvatskom tekstu navedene žrtve ustaškog terora. Ja sam te prve korake pozdravio, jer se tom pomaku nisam nadao. U toj knjizi navodi se da je od popa Zelena traženo da se uključi u prikupljanje podataka o stradanju Srba. Svjestan sam tog pomaka ka istini i koji ste rizik preuzeli, gospodine Joliću.

Bio sam prisutan razgovoru gvardijana Katoličke crkve u Duvnu i načelnika Opštine Tomislavgrad Vukadina, koji je vođen za vrijeme ručka poslije liturgije 2014. godine u srpskoj pravoslavnoj crkvi u Duvnu, tada sam čuo jednu rečenicu koju je izgovorio Vukadin: „Mi moramo istrajati da se u svim slučajevima istraži i iznese istina.“ Knjigom „Žrtvoslov“ i Vukadinovim riječima bio sam ohrabren i to mi je dalo podstrek da istrajem na prikupljanju dokumenata o zločinima nad srpskim narodom.

Zločini nad Srbima u Duvnu izvršeni su organizovano i nisu se spontano desili. Pripremljeni su u ustaškim vrhovima u Zagrebu. Glavni organizator zločina u Duvnu i cijeloj NDH bilo je vrhovno zapovjedništvo NDH, a nosioci izvršenja tih planiranih zločina koji su se desili u Duvnu bili su ustaški emigranti rodom iz Duvna, koji su početkom rata došli u Duvno i preuzeli vlast, a to su bili: Bariša Žilić, Pero Čavarušić, Marijan Pranjić, Marijan Šola, Marko Ivić, Vinko Tomić, Tadija Višić, Petar Cikoja i drugi.

Nad svakom jamom nad kojom su ubijani Srbi, organizacijom tih zločina rukovodio je najmanje jedan od navedenih emigranata. Organizaciju stradanja Srba u Cebari izvršio je Marijan Pranjić, a ne Bajro Tanjević, koga je spomenuo Jolić, interesantno, samo njega. Tačno je da je Bajro Tanjević učestvovao u zločinima i bio jedan od najekstremnijih ustaša, ali nije on sam, u knjizi su navedene ustaše koje su se isticale u zločinima nad Srbima.

Najveći zločini nad srpskim narodom u Duvnu i cijeloj NDH desili su se u dva vremenska vala, i to krajem mjeseca juna, oko Vidovdana, i krajem mjeseca jula oko Ilindana. Tako veliki zločini morali su biti organizovani na nivou najviše vlasti u NDH. Svako svođenje zločina na manje grupe koje Šarac naziva „divlje ustaše“, a Jolić „hrvatski ološ“ jeste zloupotreba, da ne kažem neku težu riječ koja bi mogla da priliči navedenim tezama.

U knjizi su navedena imena, prezimena i ime oca i nadimak, ko ga je imao, ljudi koji su bili prisutni nad jamama i koji su učestvovali u vršenju zločina. Da navedem samo jedno zlodelo nad jamama kod Gornjeg Brišnika, a mjesto zločina je jama Lisičarka, u koju je bačeno 15 Srba, 11 iz

Duvna, četiri iz Cebare, među kojima je bio i pop Sebestijan Milanović. U svom svjedočenju, Zelen Steva Pipica, koji je iz te jame izišao, naveo je izvršioce, i to ljude iz sela: Omerovića, Kovača, Cebare i Brišnika. Svjedok je naveo sve podatke o ljudima koji su bili prisutni prilikom izvršenja zločina.

Prilikom ubijanja i bacanja Srba u svaku od pet jama bilo je prisutno preko četrdeset ljudi. Nije to bio „hrvatski ološ“ i „lude ustaše“. Zločinima koji su se desili nad jamama rukovodili su ustaški emigranti, a u izvršenju su učestvovali ljudi iz okolnih sela. Tolika zlodela nije mogla da izvrši manja grupa ljudi.

Svi tekstovi koji su objavljeni o stradanjima Srba u Drugom svjetskom ratu prepisani su dokumenti, svjedočenja koja se nalaze u arhivima BiH, Jugoslavije. Zato, radi istine, zločine ne treba umanjivati i tražiti olakšavajuće okolnosti, to jest kontekst u kojem su se oni dogodili.

Katoličko svećenstvo

Jolić kritički piše o tekstu u knjizi u kojem se opisuje uloga katoličkog klera u zločinima nad duvanjskim Srbima.

Ja sam bio svjestan težine svake izgovorene riječi o ulozi svećenstva i sve što je napisano o svećenstvu preuzeto je iz dokumenata koja se nalaze u arhivima BiH i Jugoslavije i iz knjiga: „Magnum crimen“, Zagreb 1948, „Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera“, Zagreb 1946, „Kultura selektivnog sjećanja“ Ivica Šarac, Mostar 2012, svjedočenje Jure Galića i drugih svjedoka. Na osnovu navedenih izvora može se zaključiti da nijedan izvor nije srpski i ne može se reći već mnogo puta upotrebljena rečenica, „velikosrpska propaganda“.

Ivica Šarac je u svojoj knjizi „Kultura selektivnog sjećanja“ napisao jednu rečenicu koja najbolje opisuje odgovornost Katoličke crkve u dešavanjima u Hercegovini, a ona glasi: „Činjenica je da se sve što je vezano za političko ili kulturno djelovanje Hrvata na području Hercegovine, Duvna i Livna nije započelo niti je moglo funkcionisati bez uticaja i angažovanja katoličkih svećenika i same crkve, jer alternativne scene nije bilo.“

Jolić u svojoj kritici ide tako daleko da kontekst stradanja Srba nalazi i u događanjima u Prvom svjetskom ratu, ubistvu prestolonaslednika i drugim dešavanjima u kojima opisuje stradanje Hrvata.

Pročitao sam veliki deo knjige „Duvanjski žrtvoslov“, u kome su navedene žrtve Hrvati u svim ratovima i totalitarnim režimima. Sve žrtve su iste, bez obzira gdje i kada. Svaka rana boli, bez obzira kolika je, kakva je i zbog čega je nastala.

Jolić me u svojoj kritici optužuje da sam je taj koji širi komunističku propagandu protiv katoličkih svećenika, da mrzim Katoličku crkvu, itd.

Ja nisam napisao ni jednu jedinu riječ o katoličkim svećenicima koji su pomenuti u knjizi a da ona nije uzeta iz tekstova i izvora koji su navedeni.

Jolić je pročitao sve izvore iz kojih su citirani tekstovi o navedenim svećenicima. Neke izjave je komentarisao i kritikovao. Međutim, u svom tekstu navodi i osuđuje iznete dokaze, kao da sam je autor istih. Stalno iznosi jednu tezu, koju ja sa gnušanjem odbacujem – da ja mrzim Katoličku crkvu i njeno svećenstvo i da sve Hrvate smatram ustašama.

Ja nisam sudija i nisam taj koji sudi ili koji osuđuje. Nije na meni da tražim olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. Ja sam prenio ono što sam pronašao u dokumentima i knjigama do kojih sam uspio doći.

Pisao sam o stradanju Srba, to već više puta ponavljam, i to je tema knjige. O stradanju drugih naroda u Duvnu pisali su i pišu historičari koji pripadaju tim narodima. Ja sam iz knjiga o Hrvatima i Muslimanima, do kojih sam došao, preneo samo zbirne podatke o učešću u ratu, stradanju i druge činjenice koje se mogu koristiti kao statistički podaci radi utvrđivanja razmjera stradanja i učešća u ratu po nacionalnoj pripadnosti.

Radi pojašnjenja onoga što je u knjizi navedeno o katoličkim svećenicima, navešću izvore i tekstove koji su preuzeti, a odnose se na katoličko svećenstvo:

- O fra Miji Čuiću u knjizi su citirana svjedočenja: Luke Savića, Vljaka Kovačevića, objavljena u knjizi „Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera“. Izjava hodže Mehmeda Pehlivanovića preuzeta je iz Zapisnika koji je sačinjen 19. 6. 1946. godine pred komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih sluga, on je skeniran i nalazi se u knjizi.
- O fra Stjepanu Naletiliću tekst je preuzet iz „Dokumenata o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera“, Zagreb, 1946, kao i iz knjige „Magnum crimen“, Zagreb, 1948.
- O fra Karlu Grbavcu tekst preuzet iz knjige „Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera“. Ime Karla Grbavca spominje se u izjavama svjedoka o zločinima u Prisoju, čija su svjedočenja takođe navedena u knjizi.
- O fra Iliji Rezi prepisana je Optužnica Javnog tužilaštva u Travniku, br. I.534/1947.E:245/47 od 28. 4. 1947. godine. Optužnica je skenirana i nalazi se u knjizi. U njoj su kao svjedoci navedeni Hrvati iz Dobrića i Grabovice, čija su svjedočenja poslužila za njeno podizanje.
- O fra Velimiru Šimiću tekst je preuzet iz knjige „Magnum crimen“, Viktor Novak, Zagreb, 1948.
- O don Anti Zrnu tekst preuzet iz knjige „Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera“, kao i knjige „Magnum crimen“.
- O fra Damnjanu Roziću tekst preuzet iz knjiga „Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera“, „Magnum crimen“ i „Kultura selektivnog sjećanja“ Ivice Šarca. Sve ovo je navedeno u knjizi, kao i u fusnotama – gde se nalazi i sa koje strane je preuzeto. Nema nijedna riječ koju sam ja napisao a da nije sadržana u navedenim tekstovima. Iz navedenih razloga odbacujem svaku kritiku na moj račun.

Temu o učešću jednog dijela katoličkog klera nisam nikako mogao preskočiti – da ne napišem ono što su drugi o tome pisali.

Jolić navodi dosta primjera u kojima su katolički svećenici učestvovali u spasavanju srpskog življa, i to nije sporno. Sigurno je bilo dosta fratara koji su i prevođenjem na katoličku vjeru želili da spasu Srbe od ustaškog progona. Jolić je iz moje knjige citirao dosta tekstova koji o tome govore.

Sva navedena dobronamjerna djelovanja svećenika o kojima Jolić piše bila bi prihvatljiva da nije postojao program djelovanja ustaške vlasti za istrebljenje Srba i da nije bilo rasističkih zakona u NDH. Ministar u vladi NDH Mile Budak poznat je po svom iznesenom programu „tri trećine“, gdje navodi da jednu trećinu Srba treba pobiti, jednu prevesti na katoličku vjeru, a jednu protjerati.

Ta druga trećina, kojom se planira prevesti na katoličku vjeru, nije mogla da se ostvari bez učešća Katoličke crkve. Fra Stjepan Naletilić bio je u nezavidnoj situaciji iz razloga što je poslije likvidacije Srba u Cebari, Prisoju, Mokronogama i Duvnu, gdje je izvršen plan prve trećine, u

njegovoj Župi u Kongori živjelo preko 90% Srba koji su poslije navedenih zločina ostali u Duvnu. Tako je ta realizacija druge trećine plana NDH ostala na njemu i njegovoj župnoj crkvi da realizuju.

Preživjeli Srbi su 1941, poslije zločina počinjenih nad njima, prihvatili poziv Katoličke crkve da pređu na katoličku vjeru da bi spasli život. Poslije prihvaćanja nove vjeroispovjesti prestali su progoni i zločini nad Srbima.

U proljeće 1942. godine partizani su zauzeli Duvno. Ustaše u septembru 1942. ponovo zauzimaju Duvno. Nakon toga partizani su se povukli u planine, a ustaše su frontalno krenuli preko Duvanjskog polja prema selima u kojima je još bilo Srba. Kad su vidjeli koliko se ustaša kreće prema selima, Srbi iz Raščana, Srđana, Oplećana, Mandina Sela, Lipe i Eminovog Sela pobjegli su u planinu. Stare i bolesne u tim selima, koji nisu mogli pobjeći, ustaše su poklale, mnoge kuće zapalile i opljačkale. To se desilo i pored toga što su Srbi prihvatili da pređu na katoličku vjeru. U selo nisu smjeli da se vrate, noću je nekoliko njih sišlo u sela da pokopa mrtve. Iz planine su krenuli u zbijeg u Glamoč, koji je u tom periodu bio slobodna teritorija.

Jolić je napisao sedam stranica negativne kritike na tekst koji je napisan u knjizi u kojoj je opisana uloga katoličkog klera, to je više nego što je sam tekst u knjizi. Najviše je pisao o stradanju katoličkih svećenika. Mislim da je trebalo čitavu kritiku da napiše u jednoj od svojih knjiga, ili posebno knjigu, ako to već nije učinio, i to baš na temu uloge katoličkih svećenika i njihovih stradanja u Drugom svjetskom ratu.

Ne prihvatam njegovu konstataciju „ jer ponegdje bi se moglo zaključiti kako su svi Hrvati bili ustaše, fašisti i zločinci“. Ne postoji nikakva rečenica koja bi na takav zaključak ukazivala, naprotiv, obrnuto je.

U Prisoju nije ostao nijedan Srbin, pa niko nije mogao da svjedoči o tim stradanjima, sve izjave i svjedočanstva o stradanju Srba u Prisoju dali su Hrvati, a posredno, to jest po saznanju koje su im pričali Hrvati, svjedočili su Radojka Zečević i Risto Vlajčić.

O svim masovnim zločinima nad Srbima u Duvnu postoji bar jedno svjedočenje Hrvata, a u nekim slučajevima i Muslimana.

U knjizi sam napisao da je u NOB učestvovalo 539 Hrvata. Od fašističkog terora, prema podacima Saveznog zavoda za statistiku, stradao je 301 Hrvat, od toga je 48 poginulo u NOB-u. Da sam mislio da su svi Hrvati ustaše i fašisti, kako je zaključio Jolić, ne bih valjda u knjizi o stradanju Srba pisao i o stradanju i učešću Hrvata u antifašističkoj NOB.

Nisu tačni Jolićevi navodi da u knjizi nisam naveo stradanja Hrvata koji nisu bili žrtve fašističkog terora. Na strani 424-426 nalazi se statistički prikaz stradanja Hrvata, na osnovu podataka koji su objavljeni u „Žrtvoslovu“ i podataka koje je na svom sajtu objavio Vučemil Kažimir. Na navedenim stranama broj stradalih Hrvata, Muslimana i Srba prikazan je i u procentima u odnosu na ukupno stanovništvo. Navedena je i nelogičnost u razlici u broju žrtava koje je naveo Vučemil i podataka objavljenih u „Žrtvoslovu“. Tačni podaci o stradanju ni na jednoj strani nikada neće biti utvrđeni niti je to moguće utvrditi. U knjizi sam izneo podatke o broju stradalih Hrvata u Prvom svjetskom ratu, koji su navedeni u „Duvanjskom žrtvoslovu“. U toj knjizi nisam mogao naći ukupan broj hrvatskih žrtava u tom ratu, pa sam sabrao žrtve po župama i utvrdio ukupan broj.

Knjiga „Duvanjski žrtvoslov“, na koju se poziva Jolić, a u kojoj su navedene i srpske žrtve, bavi se svim žrtvama i svim ratovima, što i naslov knjige govori. Stoga su kritike na moj račun koje se

odnose na to što u knjizi „Srbi Duvna , život i stradanja“ nisam obradio i stradanje Hrvata neosnovane.

U knjizi sam uneo znatno više podataka o stradanju Hrvata u Prvom i Drugom svjetskom ratu nego što je u „Žrtvoslovu“ opisano stradanje Srba, iako je stradanje Srba znatno veće. Prema podacima o stradanju Hrvata u Drugom svjetskom ratu, objavljenim u „Žrtvoslovu“, izraženo u procentima stradalo je 7,5%-8% Hrvata, što je visok procenat, dok je u tom periodu, podaci iz knjige koja je predmet rasprave, stradalo preko 35% Srba.

Jolić u svojoj kritici nije dosledan. U prvom dijelu kritike navodi da se ne bavim kontekstom u kojem su stradali Srbi u Drugom svjetskom ratu, o kojem je već bilo riječi, dok se u svom tekstu o „Srbima Duvna“ kritički osvrće na knjigu jer ne prikazuje hrvatske žrtve, i u svom tekstu navodi masovna i pojedinačna stradanja Hrvata u Drugom svjetskom ratu. Imao je i kritiku na moj račun zbog toga što prilikom opisa stradanja Srba nisam naveo kontekst u kojem se ono desilo, a u svom tekstu o stradanju Hrvata nije naveo kontekst u kojem su se desila ta stradanja. Jolić dobro zna u kojem kontekstu su se desila stradanja Hrvata, a to je da je najviše Hrvata stradalo krajem rata u povlačenju ispred partizana. Oni su se povlačili zajedno sa Njemcima, Talijanima, četnicima i drugim vojnim formacijama koje su se borile na strani okupatora, a stradali su i neposredno po završetku rata. Stradanje Hrvata dogodilo se u kontekstu najvećih zločina u NDH u toku rata. Opet ću citirati jednog Hrvata, Stipu Mesića, kad je rekao zašto nije bio na Blajburgu, a tu njegovu rečenicu citirali su još neki drugi političari, ona glasi: „Oni što su stradali u Jasenovcu i na drugim stratištima u NDH nisu odgovorni ni za jedan život onih koji su stradali u Blajburgu, ali mnogi koji su stradali u Blajburgu odgovorni su za zločine koji su se desili u Jasenovcu i drugim stratištima.“

Nisam navodio kontekst u u kom su stradali Srbi, a ni kontekst u kojem su stradali Hrvati u Blajburgu i na drugim mjestima u samoj završnici rata i neposredno poslije.

Konteksti navedenih stradanja su različiti. Kontekst stradanja Srba u početku rata je, kako Jolić navodi, stanje u Kraljevini SHS i kasnije Kraljevini Jugoslaviji. U Kraljevini, kako Jolić navodi, u kojoj su Hrvati bili građani drugog reda i gdje su ubijani i njeni dužnosnici, Stjepan Radić i drugi. Političko stanje u zemlji, borba za vlast, politička trvenja, uvođenje diktature, preglasavanje Hrvata u skupštini, možda, tim i dovođenje Hrvata u poziciju naroda drugog reda, kako navodi Jolić, to nije mogao niti smeo biti osnov za vršenje zločina nad Srbima u NDH, a da ne govorim o zločinima nad Srbima u Duvnu, koji su bili manjina.

Stradanje Hrvata krajem rata i neposredno poslije je u kontekstu učinjenih zločina nad Srbima, Jevrejima, Romima i Hrvatima, koji su izvršile ustaše, a čemu se jedan broj Hrvata suprotstavljao. Sigurno je da je tu stradalo mnogo nevinih žrtava.

Vojskom, to jest partizanima koji su ubijali Hrvate u Blajburgu komandovao je Hrvat Josip Broz Tito. To se bez njegovog znanja i saglasnosti nije moglo dogoditi. Tako da je neosnovano ta stradanja Hrvata u Blajburgu i drugim mjestima pripisivati Srbima.

Što se tiče spomenika žrtvama rata, kako Jolić navodi u tekstu, o žrtvama Hrvatima poslije rata nije se smjelo pisati, govoriti, to je bilo strogo zabranjeno, dok su i partizanima i komunistima podizani spomenici na svakom koraku. I Srbima je isto zabranjivano da pričaju o stradalima, nad kojima je izvršen zločin, koji su bačeni u jame.

Gospodine Joliću, da ste ikada došli nad jame u koje su pobacani ubijeni Srbi, ili su živi u njih bačeni, vidjeli biste kako su obilježena mjesta zločina i mjesto počivanja žrtava tih zločina. Nad tim jamama nema obilježja koja žrtve zaslužuju. Tek sedamdesetih godina, oko 30 godina poslije

rata, na nekim jamama su postavljene male ploče na kojima je ispisan kratak tekst o stradanju, a na nekima i popis žrtava, a jame su zabetonirane. Kad sam tražio jame i do njih došao, ta obilježja su razbijena i razbacana okolo, a na nekima nema nikakvih tragova. Jame su betonirane, a ostaci tijela nikada nisu izvađeni. Šezdesetih godina je obavljeno vađenje kostiju iz jame Slipice, u kojoj su bačeni Srbi iz sela Cebara, ali ni iz te jame nisu sve kosti izvađene. Izvađene su kosti većine žrtava koje su se našle na prvom proširenju, na kojem pećina skreće na stranu i ide u novu dubinu.

Kad vidim spomen-obilježje u Blajburgu, što ne kritikujem, i uporedim ga sa stanjem nad jamama gde su bačeni Srbi, kontrast između spomenika žrtvama koje počivaju u Blajburgu i žrtvama u jamama u planinama oko Duvna je veliki.

Kad kažete da niste smjeli da o tom ni pričate, to vam vjerujem, ali ne znam da li vi meni vjerujete da su jame za Srbe bile tabu-tema. Da djeca nisu smjela, u najboljem slučaju nije bilo poželjno otići nad jamu gdje su bili bačeni njihovi roditelji.

Toliko o zabranama i tabu-temama prema žrtvama rata.

Što se tiče poslijeratnih dešavanja, tako je bilo i uvijek će tako biti, da pobjednici pišu istoriju, sude i osuđuju, vjerujem da to znate. A to nije slučaj samo u navedenom ratu.

Nekoliko riječi o Vranskoj četi, koju su Hrvati nazivali „šumnjaci“, o kojima pišete, pripisujući im zločine koje su navodno počinili. Gospodine Joliću, pripadnici Vranske čete nisu bili ni partizani, ni četnici. Jedna grupa Srba poslije zločina u Cebari i drugim selima pobjegla je u Vran planinu i tu se krila. Tačno je da su radi preživljavanja upadali u neka hrvatska sela, većinom na području Rame, i oduzimali hranu i stoku. Glavni u Vranskoj četi bio je Đorđe Karan zvani Lakić, koji je prvi pobjegao u Vran, a za njim je došlo desetak Srba i nekoliko Muslimana iz Oplećana i Mandina Sela. Đorđe Karan se u ratu 1942. godine oženio Hrvaticom Ivom, koja je bila čobanica na Zlopolju. Sa njom je dobio ćerku, koja i danas živi u Beogradu. Đorđa su ubile ustaše 1945. godine, i to baš na Zlopolju, kad je noćio kod punca Ante. Iva se, nekoliko godina poslije rata, udala u Omolje.

Vranska četa je tek 1943. godine prešla u partizane, a njen komandir nije bio partizan. Nikad nisam čuo da su nekog ubili ako to nije bilo u borbi. Član ove čete bio je Karan Luka Đeđo, koga znaju mnogi Hrvati. Umro je 1991. godine. Napisao je dosta pjesama u desetercu, koje su i objavljene u knjzi.

Domovinski rat 1992. godine

Jolićeva opsednutost komunizmom, totalitarnim sistemom i srpskom vladavinom u Jugoslaviji prisutna je u svakom tekstu bez obzira na temu. Ja sam u knjizi dosta napisao o periodu poslije Drugog svjetskog rata pa do 1993. godine, kad su Srbi nestali sa Duvanjskog polja.

Jolić u svom tekstu navodi kako mi vjeruje da je meni u komunističkoj Jugoslaviji bio idealan život. Da sam imao dobru plaću i lijep život. Ne znam na osnovu čega je to zaključio. Iz moje biografije je mogao vidjeti gdje sam, šta sam radio i kako sam radio.

U knjizi nisam naveo da sam u komunističkoj Jugoslaviji imao idealan život, kako to tvrdi Jolić. O meni, mom radu i odnosu prema Hrvatima i mom ponašanju najbolje ćete informacije dobiti od bilo kojeg Hrvata koji me je poznavao i koji je sa mnom radio i saradivao.

Gospodine Joliću, mogu da vas obavijestim da ja i u ovom kapitalističkom sistemu dobro živim, da vam kažem, mnogo sam postigao za kraći period nego za vrijeme rada u Duvnu. I u novoj

sredini u Srbiji, sve do penzije, bio sam direktor. U socijalizmu sam, živeći u Duvnu, mnogo radio volonterski i nije mi žao nijednog sata provedenog u tom radu. Ponosan sam na mnoge Hrvate, omladince i sportiste sa kojima sam volonterski radio. Ponosan sam na sve što sam uradio u Duvnu i moj rad i trud će se, ja mislim, dosta godina pamtiti, bez obzira na svu propagandu koja je protiv mene vođena. Za sve što sam uspio u životu, i poslije Duvna, u velikoj mjeri zaslužan je moj rad u Duvnu, jer sam radeći sa Hrvatima dosta naučio i stekao veliko iskustvo u privredi. Svi Srbi koji su živjeli u Duvnu za vrijeme posljednjeg rata preživjeli su teške trenutke. Morali su da napuste svoj zavičaj, rodno mjesto, svoje domove. Preživjeli su kolektivne smještaje, bijedu i patnje. Za dvadeset godina poslije rata umrlo je 123 Srba, što je preko 20% ukupnog broja Srba koji su deportovani iz Duvna. I pored toga, uspjeli su da se snađu u novim sredinama, rasuti po svijetu, a najviše ih je otišlo u SAD. Zahvaljujući radnim navikama, poštenom radu, štedljivosti i odnosu prema ljudima, izišli su iz nemaštine, stvorili nove domove, dostigli dosta dobar standard i za uslove u zemljama u koje su se doselili. Počela su njihova djeca da stvaraju svoje domove i svoje porodice. Rijetko je naći neku porodicu koja je napustila Duvno a da nema riješeno stambeno pitanje i da nema uslova za normalan život.

Ja sam i danas u dobrim odnosima sa mnogim Hrvatima i održavamo veze. Rado svake godine dođem u Duvno, gdje imam dosta prijatelja.

Što se tiče mržnje o kojoj Jolić piše, mogu da kažem nešto i o tome. I poslije svih mojih muka koje sam preživio u ratu, u sebi nemam nimalo mržnje prema Hrvatima, čak ni prema onima koji su me mučili, zatvorili i držali u samici bez svjetla 233 dana. Za mene je mržnja bolest, posebno ako nekog mrziš a ne znaš zbog čega ni zašto, i od nje se ne umire, a boluje se cio život.

To Jolićevo, i ne samo njegovo istrajavanje na tvrdnjama kako je Srbima bilo lako i da su imali svu vlast u Duvnu za vrijeme komunizma neosnovano je. Gospodine Joliću, navedite bar jedno ime Srbina koji je od 1955. godine bio na nekoj funkciji u opštini, u zakonodavnoj, izvršnoj ili sudskoj vlasti ili političkoj organizaciji, Savezu komunista i SSRN, Omladinskoj organizaciji, u kojima je bila dominantna vlast. Ja ću vam reći – nema nijednog Srbina. Poslednji Srbin koji je imao neku funkciju u zakonodavnoj, izvršnoj, sudskoj i političkoj vlasti u Duvnu bio je Ljubo Karan Simarić, predsjednik suda, i to pedesetih godina prošlog vijeka. Ljubo je samo potpisivao presude sudija jer nije imao nikakvo obrazovanje da bi bio sudija.

Ja vama mogu nabrojati na desetine Hrvata koji su bili na funkcijama, pa navodim neke kojih se sjećam, a to su: Jozo Braovac, Ivan Brigić, Stipe Petrović, Lovro Krišto, Stipić Nikola, Ivančić Jozo, Budimir Mate, Mile Krišto, Blaž Pranjić, Milan Šimić, Tomo Matić, Grgo Radoš, Luca Renić, Mirko Anić, Kelava Andrija, Kolak Andrija, itd. Bilo je i Muslimana, ali Srba nije bilo. I da vam još jednom citiram jednog Hrvata iz Duvna, po meni dobrog političara, Krištu Lovru, koji je rekao: „U Duvnu je svaka vlast hrvatska, bez obzira koja politička opcija čini vlast.“ Da ste pročitali knjigu, vidjeli biste gdje su Srbi bili zaposleni i na kojim funkcijama su bili do rata.

Stalno se Srbima spočitava da su bili ti koji su u komunističkom periodu vršili torturu nad hrvatskim narodom ne samo u Duvnu već i u cijeloj Jugoslaviji. Tačno je da je poslije rata život bio težak za sve ljude u Duvnu. Rat je razorio i ono bijedno što se imalo poslije rata. Bijeda, nemaština, političko stanje nije bilo rješeno. Prinudni otkupi, prinudne zadruge. Vremenom se sve popravljalo. Stanje prije rata bilo je skoro kao i poslije. Čitajući izvještaje načelnika opštine, stiče se utisak da se u ratu nije imalo šta ni uništiti, izuzev loših porodičnih kuća.

U knjizi ste mogli pročitati i prilike u Duvnu prije početka rata. Stanje u privredi, politici, zdravstvu, školstvu i drugim oblastima društvenog i privrednog života. Izvještaje su dali načelnici

opštine 1939. i 1940. godine, koji su bili Hrvati, ali nisu rodom iz Duvna. Kad to stanje uporedite sa stanjem samo deset godina poslije rata, nikada ne biste pisali to što pišete, o zaostajanju Duvna u razvoju zbog navodnog ustaštva u toku rata.

Gospodine Joliću, u Duvnu je pred rat 1992. godine bilo zaposleno preko 3.000 ljudi. U knjizi ima tabela u kojoj se vidi koliko Srba je bilo zaposleno, ako niste vidjeli, bilo ih je oko 150, od kojih smo nas trojica – Stojan Karan, direktor OOUR-a Veleprodaje, ja, direktor Pošte, i sudija Gligorić Dušan bili na nekim rukovodećim mjestima. Kako vidite, niko više nije bio na nekom rukovodećem mjestu ni u privredi, i te navedene funkcije bile su nižeg ranga. U tabeli pogledajte popis stanovništva, gdje su navedeni i pokretna imovina, stanovi, kuće i štale. Možete vidjeti i imovinsko stanje. Prođite kroz sela u kojima su živjeli Srbi, rijetko ćete vidjeti neku novu srpsku kuću.

Moram da kažem gospodinu Joliću i svim drugima koji tako misle da, ako je te torture, nepravde i progona bilo u Jugoslaviji, za to nisu bili odgovorni Srbi. Svima je poznato ko je imao vlast u SKJ i svim drugim državnim i političkim organima. Ja ću na to da podsjetim ako su neki zaboravili, bili su to: Tito, Bakarić, Kardelj. Među njima nije bio nijedan Srbin. Možda Srbi imaju najviše razloga da budu nezadovoljni komunističkom vlašću.

Mnogo kritika u Jolićevom tekstu upućeno je na račun partizana i komunista. Vjerovatno zna, a morao je to znati jer u posljednjih godinu dana u Hrvatskoj je bilo toliko turbulencija, podržavanja i osporavanja ustaša i partizana – u Ustavu Republike Hrvatske, kako tvrde hrvatski političari, jedan od stubova Hrvatske je antifašizam. Borci protiv fašizma bili su partizani pod vođstvom komunista. Koliko je u Hrvatskoj više nostalgije za komunističkom vlašću, najbolje potvrđuje politička scena u bivšim republikama Jugoslavije. Sve stranke koje su sledbenice Saveza komunista u svim republikama jedva prolaze cenzus, i to u koaliciji, samo u Hrvatskoj osvajaju i gube vlast, i nekad su prva a nekad druga stranka, izuzimajući Crnu Goru, gdje još ne gube vlast. Ovo je jedan od dokaza da za Jugoslavijom u Hrvatskoj ima znatno više nostalgičara nego u Srbiji i kod Srba.

Ja sam ubjeđen da u Duvnu danas ima dosta ljudi koji su bolje živjeli u Jugoslaviji, za vrijeme „totalitarnog“ režima, nego danas u demokratiji. Koliko znam, sve proizvodne i uslužne firme su uništene, ljudi napuštaju Duvno.

Ne žalim ja mnogo za komunizmom, ali svi koji su radili i stvarali žale za firmama koje su uništene, opljačkane i mnoge prodane kao otpad, a izgubljena su radna mjesta zbog kojih pada standard i ljudi bježe. Nije to samo u Duvnu, to je u svim bivšim jugoslovenskim republikama. Moje je mišljenje da i Katolička crkva ima lošiji standard od onog koji je imala u komunizmu. Bilo je više ljudi, bio je bolji standard.

U knjizi je dosta napisano o životu i suživotu Srba, Hrvata i Muslimana. Tako je svako izvođenje zaključka o mržnji neprihvatljivo. Gospodine Joliću, da ste pročitali knjigu, ili ste je pročitali ali ste mnogo preskočili ili namjerno prevideli, saznali biste mnogo toga što niste znali. U knjizi je navedeno kakve su Srbi imali odnose sa Hrvatima i Muslimanima. Rijetki su Srbi koji za prijatelja ili kuma nisu imali Hrvata. Između dva rata Srbi su sa Hrvatima sklopili preko 50 brakova. U Duvnu je početkom rata bilo oko 30 mješovitih brakova, u kojima je bilo preko 60 djece, što je preko 10% Srba koje je rat zatekao u Duvnu.

U knjizi je opisan suživot Srba i Hrvata u periodu između dva rata. Navedeno je da smo mi Srbi bili poštovani i prema nama nije bilo nikakve diskriminacije, čak sam naveo da smo bili zaštićeni. Svako povezivanje Srba iz Duvna sa mržnjom prema Hrvatima nema osnova. Iako su napustili

svoju domovinu, kod većine Srba iz Duvna, koji su do rata tamo živjeli, i pored svega nisam primjetio mržnju prema Hrvatima.

Jolić je opterećen velikosrpskom ideologijom, velikosrpskom propagandom, velikosrpskom agresijom. Tog „velikosrpskog“ u Duvnu nikad nije bilo, niti je moglo biti. Jer učešće Srba u Duvnu bilo je ispod 2%. Svaka priča o ugroženosti Hrvata u Duvnu od strane Srba čista je propaganda.

Uzroci rata su van prostora na kojima se on desio. O raspadu Jugoslavije pričalo se deset godina prije Titove smrti. O tome sam takođe pisao u knjizi.

Jolić kritikuje moju tvrdnju da je rat počeo zbog politike HDZ-a. Nigdje ja to nisam napisao. Ja sam govorio o raspadu države, o raspadu jednopartijskog sistema, gdje su se formirale nacionalne „demokratske stranke“ kao zaštitnici svojih naroda.

Čuo sam jednu rečenicu, koju je izgovorio Stipe Mesić, kao predsjednik Predsedništva SFRJ, na hrvatskom Saboru: „Ja sam svoj zadatak izvršio, Jugoslavije više nema.“

Moram se osvrnuti i na Jolićeve stalne konstatacije da ja konstantno potenciram da su svi Hrvati ustaše. Ja opet ponavljam, ili knjigu nije pročitao ili je namjerno preskočio ono što je bitno. Ja sam u knjizi naveo: „Mi Srbi, u ovom posljednjem ratu, ne bismo nikoga nazvali ustašom da se oni nisu tako predstavljali.“ U knjizi sam na nekoliko mjesta, kad sam nabrajao oružane formacije, napisao: „HVO, HOS i ustaše.“ Znači ne da nisam narod nazvao ustašama već sam i vojsku razdvojio po uniformama koje su nosili. Da je pročitao knjigu, primjetio bi dosta primjera o ponašanju mnogih Hrvata sa kojima sam se susreo u dvorištu SUP-a. Ima više Hrvata navedenih u pozitivnom nego u negativnom kontekstu.

Naveo sam i sopstvenu procjenu, na osnovu ličnog saznanja i događaja koji sam opisao, da su vlast držali ljudi koji je nisu dobili na izborima. Ponovilo se isto što i pred Drugi svjetski rat, da je u Duvno došlo desetak Hrvata sa strane i preuzelo i vodilo rat. To potvrđuje i sam Jolić kad kaže: „Činjenica je da je u prvim danima rata ranjen i vojni zapovjednik Željko Glasnović, koji je bio neprekorni autoritet, te jedno vrijeme očito nije bilo stvarne vlasti, niti civilne niti vojne, koja bi mogla obuzdati ekstremiste“. Ovaj tekst najbolje govori i potvrđuje moje tvrdnje o ljudima koji su pred svaki rat ili neke veće događaje dolazili sa strane i preuzimali vlast.

Ja sam naveo da je u objektu u kom sam bio u zatvoren i iz kog su me izvodili u dosta kancelarija i na različita saslušanja, svuda visila Pavelića slika, a bilo je i ustaških znamenja. Kako sad da zaključim da to nema veze sa ustašama. Možda Jolić, kako u tekstu navodi, dijeli ustaše na „dobre ustaše“, „ustaški ološ“ i „lude ustaše“.

Jolić je svoju kritiku knjige raširio na mnoga događanja van Duvna, iako se knjiga bavi samo Srbima Duvna. U tekstovima je navodio stradanja Muslimana u Srebrenici, Hrvata u Kupresu, rušenje crkava i džamija po Bosni, rušenje kuća u Zlozelima, pisao je o „teroristi“ Gavrilu Principu i austrijskom prestolonasledniku itd., i još mnogo toga što nije vezano za Duvno.

DOMOVINSKI RAT

U Jolićevom tekstu o knjizi piše domovinski rat, a dao je moju kritiku na riječ „građanski rat“. Kad piše o domovinskom ratu, vjerovatno misli na rat u Hrvatskoj, kako taj rat zovu u toj zemlji. Ja u knjizi pišem o ratu u Duvnu i BiH. Taj rat može da se nazove samo građanski. BiH je domovina tri naroda. Pa pitam ko se od ta tri naroda nije borio za domovinu. Ratovali su Srbi

protiv Hrvata i Muslimana, Muslimani protiv Musliman, Hrvata i Srba, i Hrvati protiv Srba i Muslimana. Ne vidim grešku zbog toga što sam rat nazvao građanskim ratom u BiH. Osvrnuću se na još jednu tvrdnju gospodina Jolića o logorima koji su postojali za Srbe u Duvnu. Jolić o logorima za Srbe u Duvnu piše da je to bilo više humanitarno postupanje duvanjske vlasti. U knjizi je dosta napisano o logorima u kojima je bio zatočen srpski narod. Ja ću se osvrnuti samo na logor u Raščanima. Gospodine Joliću, ni u jednom logoru u BiH nisu bila zatočena djeca i novorođenčad. U logoru u Raščanima nije bilo muškaraca od 16 do 60 godina, oni su bili u drugim logorima, gdje su bili podloženi torturi, o kojoj pišete da se dešavala u drugim logorima. U tim logorima su ubijena trojica Srba, a neki su ostali invalidi. Međunarodni crveni krst (MCK) pokušao je da civile iz sela Raščani i evakuiše u septembru 1992. godine, što je dogovoreno između vlasti i MCK, i autobusi su krenuli ka selu Raščani, ali nešto se desilo i oni su vraćeni sa pola puta. Poslije tog događaja MCK je selo Raščani proglasilo logorom za civile i zatočene registrovao i podelio kartone MCK, koje su dobila i djeca od četiri i šest mjeseci, i to se nije desilo ni u jednom logoru u BiH, a možda i nigdje poslije Drugog svjetskog rata. Srbi, žene i djeca dovedeni su iz svojih kuća i stanova, iz kojih su istjerani na nasilan način i zatvoreni u logor zgrade gimnazije, a potom u selo Raščani, u kojem su živjeli od pomoći MCK i rezervi koje su imali. Zbog navedene obećane razmjene, koja se nije desila, iz sela je odvedena sva stoka koju su imali stanovnici sela Raščani. Srbi su u logoru u tom selu ostali do 29. juna 1993. godine, kad su razmijenjeni. O slobodi kretanja da i ne govorim, svi logori detaljno su opisani u knjizi.

Ja sam o tom ratu napisao mnogo, ima dosta svjedočenja i dosta dokumenata. Jolić nije osporio torturu koja je nad Srbima učinjena. Njegova kritika, kao i na dešavanja u Drugom svjetskom ratu, ista je, u kontekstu okolnosti u kojima se to desilo, u kontekstu stradanja Hrvata u ratu i zašto se više nisam bavio hrvatskim žrtvama itd.

Moje je mišljenje da za kritiku nije bilo mjesta. Kad sam razgovarao sa nekim Hrvatima, neću da spominjem imena, došli smo do zaključka da bi dobro bilo da sva tri naroda napišu nešto o zajedničkom životu tri naroda i da vidimo što je ko doživio i šta o tom životu misli.

Ja sam u suradnji sa dosta Srba koji su indirektno i direktno učestvovali u pisanju knjige opisao to što smo i kako smo preživjeli.

Dosta odgovora na pitanja kojima se Jolić bavi data su u samoj knjizi. Mnoge bitne dijelove knjige Jolić nije spominjao, a odnose se na život između ratova i na razvoj privrede i društveni život u Duvnu, kako sam ga ja vidio, kao i na stanje poslije građanskog rata.

Na kraju, želim da zaključim ovu polemiku sa željom da sva tri naroda pamte sopstveno stradanje i žrtve, da ih ne zaborave. Vrijeme je najbolji lijek i vremenom sve rane zarastu. Ne dozvolimo da ih neki stalno povređuju i drže nas u pripravnosti da nas iskoriste radi svojih, da ne nabrajam kojih interesa.

Ekonomski interes i ekonomija glavni su uslovi boljeg života. Svi sukobi i ratovi razore ekonomiju i vraćaju nas nazad po nekoliko decenija.

Milan Karan

Post scriptum

Svaka knjiga, pa i moja, u koju su uložene dve decenije mukotrpnog istraživačkog rada,

izložena je sudu javnosti. U tom smislu, i svaka dobronamerna i argumentovana kritika je dobrodošla. Bez obzira na neka različita gledanja na pojedine događaje, što ne sporim, zahvaljujem fra Joliću što je posvetio svoje vreme i izneo opservacije o knjizi „Srbi Duvna, život i stradanja“.